

ГО «Українська Асоціація мануальної медицини»

БАЗОВИЙ Курс.

Сертифікат про професійне вдосконалення

„Основи мануальної медицини“

СУЧАСНИЙ РОЗШИРЕНИЙ Курс.

Диплом про професійне вдосконалення

„Спеціаліст Мануальної медицини“

МОДУЛЬ 1

ТЕМА: Вступ. Методологічні основи ММ. Діагностичні та лікувальні техніки ММ. Функціональне м'язове тестування. Нейро-м'язова терапія.

ОПИС МОДУЛЯ: Даний модуль входить до складу 300-годинної навчальної програми підготовки спеціаліста з Мануальної Медицини в Україні та відноситься до *1-го рівня БАЗОВОГО Курсу на здобуття Сертифіката про професійне вдосконалення „Основи мануальної медицини“*.

МЕТА НАВЧАННЯ: подальше удосконалення теоретичних знань, практичних навичок та вмінь застосування мануальних технік в рамках фізичної та реабілітаційної медицини для лікарів різних спеціальностей лікувального профілю. Задача теоретичного курсу передбачає висвітлення сучасних аспектів мануальної медицини з акцентом на низькошвидкісних техніках впливу, а практичного - в закріпленні знань, отриманих на лекціях, удосконаленні практичних навичок та вмінь клінічної діагностики і виявлення соматичної дисфункції при м'язово-скелетних порушеннях хребта та суглобів з акцентом на дисфункції м'язів, опануванні методів діагностики стану міофасціальних структур і лікування з використанням нейро-м'язових технік у хворих з вказаними порушеннями, а також вмінні поєднання впливів мануальних технік з фармакологічними та фізіотерапевтичними методами в лікуванні і реабілітації. Втілення здобутих навичок у практичну діяльність, доповнення індивідуальних реабілітаційних програм та програм оптимізації функціонування м'язовоскелетної системи пацієнтів, впровадження методів мануальної медицини на засадах доказової бази.

Конкретно для цього модуля:

- Розглянути мануальну медицину як комплементарний метод лікування. Розглянути основні принципи методу, школи і сучасну концепцію.
- Вивчити теорію мануальної медицини. Зрозуміти моделі соматичної дисфункції на основі концепції бар'єра. Розглянути класифікацію мануальних прийомів в остеопатичній школі.
- Розглянути мануальну медицину з позицій доказової медицини.
- Вивчити патогенетичні механізми механічного болю в спині.
- Розглянути роль м'язово-тонічних і міофасціальних синдромів в патогенезі соматичної дисфункції, вертеброневрологічних синдромів. Розглянути методики мануальної терапії (прямі і непрямі, класичні мобілізаційно-маніпуляційні і низькошвидкісні техніки). Розглянути диференційоване лікування в мануальній медицині.
- Вивчити загальну схему обстеження хворих в мануальній медицині, методики мануального обстеження хреботно-рухових сегментів та суглобів, м'язів і рухового стереотипу, балансу.
- Вивчити мануальне м'язове тестування та діагностику м'язових дисбалансів, загальні принципи і лікувальні методики в нейро-м'язовій терапії.
- Навчитись мануальному обстеженню в діагностиці м'язових дисбалансів шийного, грудного, поперекового відділу хребта, таза, верхніх і нижніх кінцівок. Опанувати застосування нейро-м'язової терапії при м'язових дисбалансах різних відділів хребта і м'язів, а також таза, верхніх і нижніх кінцівок.
- Забезпечити практичне освоєння навичок мануального обстеження, мануального м'язового тестування і проведення різних варіантів нейро-м'язової терапії при соматичних дисфункціях, патобіомеханічних порушеннях рухової системи.

- Навчити знаходити та оцінювати м'язові дисбаланси в антагоністичних парах, надати поняття комплексного полімодального підходу до корекції таких порушень в ММ. Показати роль міорелаксантів та блокад анестетиків в лікуванні м'язових дисбалансів.
- Провести демонстрацію практичного застосування та провести практичний тренінг з метою освоєння лікарів діагностичного м'язового тестування і технік нейром'язової терапії в лікуванні порушень в м'язовоскелетній системі. Відпрацювати варіанти практичного застосування нейром'язової терапії.
- Опрацювати вправи кінезіотерапії основних синдромів та симптомів при ураженні ОРА для виконання як в умовах лікувального закладу, так і самостійно.
- Забезпечити практичне освоєння навичок виконання діагностичних і лікувальних прийомів, правильного оптимального розташування тіла та кінцівок пацієнта, тіла і рук лікаря, фаз дихання, досягнення розслаблення тканин.

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ. Після завершення навчання по програмі Модуля 1 та успішного складання тестового контролю, курсант буде володіти наступними практичними навичками:

- Виконувати обстеження хворих в мануальній терапії згідно загальної схеми для виявлення соматичних дисфункцій, обстеження хребетно-рухових сегментів та суглобів.
- Виконувати методику мануального м'язового тестування м'язів і встановлення наявності м'язового дисбалансу, документувати цей стан.
- Виконувати методику нейром'язової терапії з використанням прямої м'язової сили агоністів.
- Виконувати методику нейром'язової терапії із застосуванням взаємного гальмування антагоністів при ізометричному напруженні агоністів.
- Виконувати методику нейром'язової терапії із використанням постізометричної релаксації антагоністів.
- Виконувати методику постреципрокної релаксації м'язів.

- Знати методики медикаментозних блокад при лікуванні м'язового дисбалансу і тригерних точок.
- Вміти впливати на тригерні точки, що їх використовує сучасна мануальна медицина.
- Виконувати підбір варіантів нейром'язової терапії в ММ.

КОМПОНЕНТИ МОДУЛЯ 1.

1. Сучасна концепція мануальної медицини. Теорія моделі соматичної дисфункції, бар'єру.
2. Школи маніпулятивного лікування, теорії і концепції:
 - a. Концепція мануальної м'язово-скелетної медицини.
 - b. Концепція остеопатичної школи.
 - c. Концепція хіропрактичної школи.
 - d. Механізми дії мануальної терапії.
 - e. Мануальна терапія з позиції доказової медицини.
3. Класифікація мануальних прийомів:
 - a. Ритмічні техніки (мобілізації).
 - b. Маніпуляційні техніки (високої швидкості та малої амплітуди).
 - c. Низькошвидкісні техніки (м'які техніки – нейром'язова терапія, міоасціальна терапія і інші).
 - d. Застосування поєднання цих технік.
4. Прямі і непрямі техніки. Основні принципи виконання.
5. Роль функціональних порушень в формуванні соматичної дисфункції. Види функціональних порушень.
 - a. На рівні сегмента, суглоба (локальному рівні).
 - b. На регіональному рівні.
 - c. Генералізовані порушення (порушення статички, балансу і моторних патернів).
6. Мануальне м'язове тестування в мануальній м'язовоскелетній медицині.
 - a. Міотатичний рефлекс. Теорія механізму м'язового тону.
 - b. Поділ м'язів на 5 груп: агоністи, синергісти, антагоністи, стабілізуючі м'язи, м'язи-нейтралізатори.

- c. М'язи з переважанням постуральної (тонічної) функції, м'язи з переважанням фазичної функції.
 - d. Клінічне дослідження м'язів (мануальне м'язове тестування) - оцінювання контурів м'язів, консистенцію, трофіки, тонуса, ступінь укорочення (напруження) та сили м'язів.
 - e. Прийоми дослідження м'язів в антагоністичних групах.
 - f. Тонусно-силовий дисбаланс м'язів. Типові синдроми з тонусно-силовим дисбалансом. Документування м'язових порушень.
7. Визначення нейром'язової терапії як м'якого методу в ММ.
- a. Чотири методики нейром'язової терапії (Schneider W., Dvorak J., Dvorak V., Tritscher Th.)
 - b. Правила застосування нейром'язової терапії.
 - c. Техніки проведення різних варіантів нейро-м'язової терапії при соматичних дисфункціях, м'язових дисбалансах і міофасціальних синдромах на різних відділах хребта і кінцівках..
 - d. Показання і протипоказання до застосування мануальної терапії і нейром'язової терапії.
8. Різні види кінезотерапії і принципи застосування при больових синдромах хребта, кінцівок, різних порушеннях м'язово-скелетної системи.
- a. Поділ вправ на аутомобілізації, розтягування напружених і зміцнення ослаблених розтягнутих м'язів.
 - b. Особливості проведення аутомобілізацій на хребті.
9. Комплексне лікування м'язових дисбалансів і міофасціальної дисфункції з застосуванням м'яких мануальних технік при вертеброгенних синдромах..
- a. Принципи комплексного мультимодального підходу.
 - b. Класифікація методів лікування. Етіотропний підхід. Симптоматична протибольова терапія.
 - c. Обґрунтування патогенетичного лікування. М'язовий спазм і його лікування. Корінцеві блокади в лікуванні великих гриж. Особливості лікування радикулопатії.
- d. Лікування на рівні сегмента, суглоба (локальному рівні).
 - e. Лікування на регіональному рівні.
 - f. Лікування генералізованих порушень (порушення статики і моторних патернів, порушення балансу).
 - g. Саногенетично направлене лікування, його особливості.
 - h. Приклади лікувальних комплексів в гострій, підгострій і хронічному перебігу. Реабілітація при хронізації процесу.

ФОРМА ТА ТРИВАЛІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЯ 1.

Тривалість модуля складає 4 дні по 8 академічних годин. Загалом модуль триває 32 академічні години. Модуль проводиться у формі лекцій (вебінарів) і практичних занять. Співвідношення теоретичного матеріалу до практичних занять складає 47% і 53% відповідно. Теоретична частина **Модулю 1** у кількості 15 академічних годин викладається курсанту в дистанційному форматі (віддалений доступ: у вигляді онлайн вебінару) після проходження процедури реєстрації участі. Практична частина триває 2 дні на базі проведення Навчального курсу.

РОБОЧИЙ ПЛАН МОДУЛЯ 1.

МОДУЛЬ 1. Вступ. Методологічні основи МТ. Функціональне м'язове тестування. М'які техніки ММ. Нейром'язова терапія.

Заняття №	Тема учбового заняття	Детальний опис та підтема	Кількість годин		
			Загальна	лекція	практичне заняття
1	<i>Введення в курс. Загальні питання та теоретичні основи мануальної терапії.</i>	Вступ. Історія розвитку мануального лікування. Загальні питання мануальної терапії. Мануальна терапія – складова частина комплементарної та альтернативної медицини. Інтегративна медицина. Основні принципи методу, класифікація методів, школи і сучасна концепція.	1.0	1.0	0.0
2	<i>Структура та функції рухової системи. Введення в біомеханіку.</i>	Анатомо-функціональні особливості хребта. Анатомо-функціональні особливості великих суглобів. Роль нервової системи в виконанні рухових функцій. Природа м'язового тонуса. Нейрофізіологічна характеристика рухової одиниці та спінального сегменту. Функції і властивості м'язової тканини, типи м'язових скорочень. Роль м'язів, розподіл на групи. Фактори, які впливають на функції м'язів. Постуральні і фазичні м'язи. Основи біомеханіки. Функціональна єдність хребта. Анатомія м'язово-зв'язкових скелетних і нервових структур, особливості їх взаємовідношень і взаємний вплив.	2.0	2.0	0.0
3	<i>Мануальне обстеження в діагностиці соматичних дисфункцій, м'язових дисбалансів, порушень рухового стереотипу, балансу, міофасціальної дисфункції. Статодинамічний аналіз.</i>	Загальна схема мануального обстеження в діагностиці соматичних дисфункцій. Методика обстеження м'язової системи, пальпації хребцево-рухових сегментів та суглобів. Глобальна система м'язів – локальна система. Тестування м'язів. Фазні та постуральні м'язові групи. Порушення м'язової регуляції та координації. Характеристика тригерних точок. Функціональна анатомія нейром'язового апарату. Порушення рухового стереотипу. Дослідження біомеханіки та структури рухової системи. Критерії соматичної дисфункції. Дослідження біомеханіки. Мануальне м'язове тестування. Статодинамічний аналіз та формулювання мануального діагнозу. Інструментальні методи дослідження в м'язовому тестуванні.	2.0	1.0	1.0
4	<i>Загальна концепція нейром'язової терапії м'язових дисбалансів і міофасціальної дисфункції.</i>	Приципи використання методик нейром'язової терапії: 1) з використанням прямої м'язової сили агоністів; 2) із застосуванням взаємного гальмування антагоністів при ізометричному напруженні агоністів; із використанням постізометричної релаксації антагоністів; 4) постреципрокна релаксація м'язів. Лікування тригерних точок. Основні принципи використання мануальної терапії. Показання, протипоказання.	1.0	1.0	0.0

Заняття №			Кількість годин		
	Тема учбового заняття	Детальний опис та підтема	Загальна	лекція	практичне заняття
5	<i>Мануальна м'язова діагностика та нейром'язова терапія соматичних дисфункцій, м'язових дисбалансів таза і попереково відділу хребта.</i>	М'яз-випрямляч хребта (три тракти). Анатомія. Функція. Міжпоперечні м'язи. Поперечно-остьові м'язи (півостьові, багатороздільні, обертачі). Квадратний м'яз попереку. Стрес тести поперекових розгиначів. Дослідження сили поперекових розгиначів. М'язи живота. Тести. Нижній перехрестний синдром. Різні варіанти нейром'язової терапії на тазостегнові і поперекові згиначі-розгиначі.	5.0	2.0	3.0
6	<i>Мануальна м'язова діагностика та нейром'язова терапія соматичних дисфункцій, м'язових дисбалансів шийного та грудного відділів хребта.</i>	Згиначі шиї (передній , середній і задній драбинчасті м'язи, довгий м'яз шиї, довгий м'яз голови, грудинно-ключично-соскоподібний м'яз). Тести. Розгиначі шиї (трапецієподібний, клубово-ребровий, найдовший, остьовий м'яз голови і шиї). Тести. Трапецієподібний м'яз. Тести. Остьово-поперечні м'язи. Ремінний м'яз голови та шиї. М'яз-випрямляч хребта на шийному рівні: клубово-ребровий м'яз шиї, найдовший м'яз голови і шиї, остьовий м'яз голови і шиї, поперечно-остьові м'язи: півостьовий, багатороздільні, м'язи-обертачі. Тести. Підпотиличні і глибокі м'язи шиї. М'яз-випрямляч хребта на грудному рівні: клубово-ребровий, найдовший, остьовий. Поперечно-остьові м'язи грудного відділу: півостьовий, багатороздільні, м'язи-обертачі. Різні варіанти нейром'язової терапії на шийному і грудному відділі хребта.	5.0	2.0	3.0
7.	<i>Мануальна м'язова діагностика та нейром'язова терапія соматичних дисфункцій, м'язових дисбалансів верхніх кінцівок.</i>	М'язи плечового поясу (м'яз, що піднімає лопатку, трапецієвидний, ромбовидні м'язи, передній зубчатий, малий грудний м'яз). М'язи навколо плечового суглоба (дельтовидний, малий і великий круглий м'язи, надостний і підостний, підлопатковий, великий грудний м'яз, клювовидно-плечовий). М'язи навколо ліктьового суглоба (двоголовий, плечовий, плечопроменевий, триголовий, ліктьовий, супінатор, круглий пронатор, квадратний пронатор). М'язи навколо променево-зап'ясткового суглоба (довгий променевий розгинач і короткий променевий розгинач зап'ястка, ліктьовий розгинач і ліктьовий згинач, довгий долонний м'яз). Тести.	4	2.0	2.0

Заняття №	Тема учбового заняття	Детальний опис та підтема	Кількість годин		
			Загальна	лекція	практичне заняття
8.	<i>Мануальна м'язова діагностика та нейром'язова терапія соматичних дисфункцій, м'язових дисбалансів нижніх кінцівок.</i>	М'язи навколо кульшового суглоба (великий, середній і малий сідничні, грушоподібний, зовнішній та внутрішній затульний м'яз, попереково-клубовий, кравецький м'яз, клубовий, напружувач широкої фасції стегна, стрункий або тонкий, короткий-довгий-великий привідні, квадратний). Тести. М'язи навколо кульшового суглоба: чотириголовий м'яз стегна, двоголовий, підколінний, напівперетинчастий, напівсухожильний. Тести. М'язи навколо надп'яtkово-гомількового суглоба: двоголовий, камбаловидний, підшововий, задній великогомілковий, довгий згинач пальців, довгий згинач великого пальця, передній великогомілковий, довгий розгинач пальців, довгий розгинач великого пальця, довгий малогомілковий, короткий малогомілковий. Розтягування пахових м'язів і прямого м'яза стегна	4.0	2.0	2.0
10	<i>Аутомобілізації та вправи на зміцнення м'язів</i>	Поняття про аутомобілізації, розтягування напружених і зміцнення ослаблених розтягнутих м'язів. Загальні принципи і особливості. Розтягування м'язів задньої поверхні стегна, задньої поверхні стегна і литкових м'язів, м'язів бічної зовнішньої поверхні стегна, внутрішньої частини стегна, глибоких м'язів стегна і сідниць, пахових, мускулатури грудної клітини, розтягування грудних м'язів з одного боку, мускулатури плечей і шиї, зміцнення м'язів лопаток, зміцнення м'язів сідниць, зміцнення м'язів живота, вправи на стабілізацію хребта та укріплення м'язового корсету.	3.0	1.0	2.0
11	<i>Комплексне лікування м'язових дисбалансів і міофасціальної дисфункції з застосуванням м'яких мануальних технік при вертеброгенних синдромах.</i>	Принципи комплексного мультимодального підходу. Класифікація методів лікування. Етіотропний підхід. Симптоматична протибольова терапія. Обґрунтування патогенетичного лікування. М'язовий спазм і його лікування. Корінцеві блокади в лікуванні великих гриж. Особливості лікування радикулопатій, нестабільності, спондилолістезів, стенозів спінальних каналів,	3.0	1.0	2.0
10	<i>Тести</i>	Складання тестів. Практичний екзамен.	2.0	2.0	0.0
	ЗАГАЛОМ Модуль 1.		32	17	15
			100%	53%	47%

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

- Белова А.Н., Прокопенко С.В. Нейрореабилитация. – М., 2010. – 1288 с.
- Белова А.Н. Шкалы, тесты и опросники в неврологии и нейрохирургии. – Издательство: Практическая медицина. – 2018. – 696 с.
- Борков А.А., Костерин С.Б., Пионтковский В.К. и соавт. Боль в спине. Пособие для семейных врачей: справочник врача / Под. ред. Коржа Н.А., Радченко В.А. – К.: ООО «Библиотека «Здоровье Украины», 2018. – 192 с.
- Вибен К. Визуальное руководство по функциональному мышечному тестированию / Карин Вибен, Бернд Фалькенберг; пер. с англ. – М.: МЕДпресс-информ. – 297 с.
- Болевые синдромы в неврологической практике / под ред. проф. В.Л. Голубева. – М.: МЕДпресс-информ, 2010. – 336 с.
- Букуп К. Клиническое исследование костей, суставов и мышц. – М.: Мед. лит., 2015. – 352 с.
- Валериус К.-П., Франк А., Колстер Б.К. и др. Мышцы. Анатомия. Движения. Тестирование. – М.: Практическая медицина, 2016. 432 с.
- Ван Роенн Дж.Ч., Пэйс Дж.А., Преодер М.И. Диагностика и лечение боли. – М.: Издательство БИНОМ. – 2012. – 496 с.
- Гросс Джефри. Физикальное исследование костно-мышечной системы. / Пер. с англ. Под ред. С.П. Миронова, Н.А.Еськина. – М.: Издательство Панфилова; БИНОМ. Лаборатория знаний, 2011. – 472 с.
- Губенко В.П., Федоров С.М., Ткаліна А.В., Зачатко Т.М., Соловійова В.С. Мануальна терапія в лікуванні та реабілітації хворих з вертеброгенними больовими синдромами // Український журнал фізичної і реабілітаційної медицини. – 2017. - №1 (01). – С. 55–74.
- Губенко В.П. Мануальная терапия в вертеброневрологии. — Київ: Медицина, 2006. — 496 с.
- Джужа Т.В., Федоров С.М., Губенко В.П. та ін. Больові м'язово-скелетні синдроми у людей старших вікових груп: патогенез, клініка, терапевтичні засоби. За редакцією Л.А.Стаднюка, С.М.Федоров, В.П.Губенко, А.В.Ткаліної. – Тернопіль: підручники і посібники, 2017. – 256 С.
- Епифанов В.А. Медицинская реабилитация /В.А. Епифанов, Е.Е. Ачкасова – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2015. – 672 с.
- Еремушкин М.А., Киржнер Б.В., Мочалов А.Ю. Мягкие мануальные техники. Постизометрическая релаксация мышц. Учебное пособие. – СПб: Наука и Техника, 2010. – 288 с.
- Живолупов С.А., Самарцев И.Н., Малоинвазивная терапия (блокады) в неврологии. – М.: МЕДпресс-информ, 2016. – 120 с.
- Имхоф Г. Лучевая диагностика. Позвоночник. – М.: МЕДпресс-информ, 2011. – 320 с.
- Капанджи А.И. Верхняя конечность. Физиология суставов. 6-е издание. 1 том. Издательство "Эксмо". – 2018. - 368 с.
- Капанджи А.И. Нижняя конечность. Функциональная анатомия. 6-е издание. 2 том. Издательство "Эксмо". – 2018. - 319 с.
- Капанджи А.И. Позвоночник. Физиология суставов. 6-е издание. 3 том. Издательство "Эксмо". – 2018. - 344 с.
- Кремер Ю. Заболевания межпозвонковых дисков /пер. с англ.; под общ. ред. проф. В.А.Широкова. – М.: МЕДпресс-информ, 2013. – 472 с.
- Клиланд Дж.А. и др. Клиническое обследование в ортопедии с иллюстрациями Неттера. Доказательный подход / Дж. Клиланд, Ш. Коппенхейвер, Дж. Су; переводс англ. – М.: Издательство Панфилова, 2018. – 624 с.
- Куценко С.Н., Войно-Ясенецька Т., В., Полищук Л.Л. Блокады в травматологии и ортопедии. – К.: Книга плюс, 2010. – 102 с
- Левит К. Мануальная терапия в рамках врачебной реабилитации: – Винница: Винницкий государственный медицинский университет, 1997. – 440 с.
- Новосельцев С.В. Остеопатия: учебник. – М.: МЕДпресс-информ, 2016. – 608 с.

- Патология позвоночника (пособие для врачей)/ Под ред. Радченко В.А., Коржа Н.А. – К.: ООО «Бібліотека «Здоров'я України», 2013. – 226 с.
- Пенину Жиль. Мышечное напряжение. От диагностики к лечению / Жиль Пенину, Серж Тикса; пер.с фр.; под общ. ред. проф. М.Б. Цыкунова. – М.: МЕДпресс-информ, 2012. – 368 с.
- Попелянский Я.Ю. Ортопедическая неврология (Вертеброневрология). Руководство для врачей. – М.: МЕДпресс-информ., 2011. – 672 с.
- Попелянский Я.Ю. Болезни периферической нервной системы. Руководство для врачей – М.: МЕДпресс-информ., 2015. – 352 с.
- Поражение периферических нервов и корешковые синдромы / под ред. М.Мументалера, М.Штёра, Г.Мюллера-Фаля; пер. с нем.; под общ. ред. А.Н.Баринаова. – М.: МЕДпресс-информ, 2013. – 616 с.
- О'Коннор Т.К. Атлас по инъекционным методам лечения боли. – М.: МЕДпресс-информ, 2016. – 120 с.
- Улащик В.С. Физиотерапия. Новейшие методы и технологии. – Справочное пособие. – Мн.: Книжный дом, 2013. – 448 с.
- Фізіотерапія: підручник /За ред. О.А. Владимирова, В.В. Єжова, Г.М. Пономаренка.— К.: Формат, 2013. – 432 с.
- Фишер Ю. Локальное лечение боли. – М.: МЕДпресс-информ, 2018. – 192 с.
- Физиотерапия. Классический курс /под ред. С.Б. Портера: пер. с англ. под ред. Г.Н. Пономаренко. – СПб.: Человек, 2014. – 761 с.
- Хоппенфелд Д.Д. Диагностика и лечение боли. – М.: МЕДпресс-информ, 2019. – 320.
- Цегла Т., Готшальк А. Лечение боли: справочник. М.: МЕДпресс-информ, 2016. – 384 с.
- Шайтов Л., Фритц С. Массаж и мануальная терапия при боли в пояснице. – М.: Издательство БИНОМ. – 2010. – 304 с.
- Янда В. Функциональная диагностика мышц. – М.: Эскимо, 2010. – 352 с.
- Braddom's Physical Medicine and Rehabilitation. Fifth edition. Edited by David X. Cifu. Elsevier. – 2015. – 1232 p.
- Frontera Walter R., Silver Julie K., Rizzo Thomas D. (eds.) Essentials of Physical Medicine and Rehabilitation: Musculoskeletal Disorders, Pain, and Rehabilitation. – 3rd edition. — Elsevier, 2015. — 934 p.
- Hollinshead's Functional Anatomy of the Limbs and Back, 9e 9th Edition. by David B. Jenkins PhD (Author). – Saunders, Elsevier, 2009 – 465p.
- Hoppenfeld, Stanley Physical examination of the spine and extremities. - Appleton-Century-Crofts, 1976 – 276p.
- 6. Olson KA. Manual Physical Therapy of the spine. 2nd Edition. Elsevier Sanders, 2015. 384 p.
- Ombregt L. System of Orthopaedic Medicine. Third edition. Elsevier. – 2013. – 829 p.
- A Practical Approach to Musculoskeletal Medicine, 4th Edition by Elaine Atkins, DProf MA Cert FE FCSP, Jill Kerr, MSc BSc MCSP and Emily Goodlad, MSc MCSP. Elsevier, 2016. – 576p.
- Oxford Textbook of Musculoskeletal Medicine 2nd Edition, by Michael Hutson, Adam Ward. - Oxford: Oxford University Press. – 2016. – 768 p.
- Levit K. Manipulative Therapy. Muskuloskeletal Medicine. – Churchill Livingstone Elsevier. – 2010. – 436 p.
- Schneider W., Dvorak J., Dvorak V., Tritscher Th. Manuelle Medizin: Therapie. – Georg Thieme Verlag Stuttgart: New York, 1986. – 149 p.
- Dvorak J., Dvorak V. Manuelle Medizin. Diagnostik. Georg Thieme Verlag Stuttgart. – New York, 1985. – 193 p.
- Biel A. Trail guide to the body: How to locate muscles, bones and more. Third Edition. – Dooks of Discovery. – 2005. – 425 p.
- Biel A. Trail guide to the movement: Building the body in motion. First Edition. – Dooks of covery. – 2015. – 265 p.
- Dvořák J., Dvořák V., Gilliar W. et al. (eds.) Musculoskeletal Manual Medicine: Diagnosis and Treatment. Thieme. 2008. – 810 p.